

Föderalizmus helyett felbomlás

Az Osztrák–Magyar Monarchia nem domináns nemzeteinek államépítő törekvései az első világháború éveiben

A Habsburg-monarchia történetében – s azon belül az 1848–1918 közötti Ferenc József-i korszak, s különösen a dualizmus kori Ausztria–Magyarország fél évszázad kiélezett nacionalista küzdelmei idején – a Birodalom keretei közt együtt élő 11 nemzeti és a többi regionális, etnikai és vallási közösség törekvéseit aligha lehetett mindenki számára kielégítő módon rendezni. Miután az 1848–1849. évi forradalmi krízist Oroszország segítségével a Monarchia túlélte, az 1859-es és az 1866. évi háborús vereségek, Lombardia és a Velencei Királyság elvesztése, valamint a Német Szövetségből való kilépés után a Habsburg-uralom fenntartását az osztrák–magyar kiegyezés tudta biztosítani. Az 1876–77, illetve 1907–1913 közti balkáni konfliktusok már előre jelezték, hogy a Monarchia szláv, román, olasz nemzeti mozgalmai hosszabb távon nem tartják elfogadhatónak Ausztria–Magyarország dualista berendezkedését. A kérdés historiográfiájában alighanem örök vitakérdés marad, mennyiben tudatosult a közös uralkodóban, a birodalmi, illetve 1867 után a közös miniszterekben, valamint a két országrészt politikai elitjében annak az igénye, hogy a Monarchia és a poliglott Magyarország jövője múlik azon, hogy ezek a nacionalizmusok milyen mértékben fogadják el a birodalmi kereteket saját nemzetépítésük számára is reális térként.¹

A Monarchia létezésének értelmét, új legitimitását felvető kérdés 1848–1949 után úgy fogalmazódott meg, hogy a nacionalizmusok korában miként lehetett volna a Birodalmat a területén élő nemzetek szabad fejlődését és emancipációját támogatva, a birodalom állameszméjeként alkotmányos szintre emelni. Erre elvben több út is kínálkozott: a nemzetek feletti vagy nemzeti szempontból semleges állam nem teljesen előzménytelen opciója volt az egyik választási lehetőség, aminek az uralkodó és a k. und k. államapparátus igyekezett megfelelni. A nemzeti és tartományi autonómiák elmélyítése kínálta a másik elméleti megoldást, ami azonban csak Ciszlajtániában, s ott is inkább csak a cseh, lengyel tartományokban tűnt, ott is inkább csak elméletileg, járható útnak. A Monarchia etnikai-nemzeti alapon történő föderalizálása pedig a születőben lévő, majd rendkívül gyorsan megerősödött Németország érdekei miatt vált kivitelezhetetlenné.²

Ezzel együtt ma már a nemzetközi történetírásban többé-kevésbé egyetértés uralkodik, hogy bár a Monarchia felbomlása nem volt sem szükségszerű, sem eleve elrendelt végzet, az utolsó évszázadában egyre inkább tizenegy, egymással vitatkozó nemzet államaként, nemcsak az első világháború ötödik éve, hanem egy annál jóval hosszabb folyamat végén jutott el a felbomláshoz.³ A drámai végkifejlet alternatívái közt ugyan már a 18. század végétől kezdve megjelentek a föderatív átrendeződés tendenciái, ezek sem a szent szövetségi Európában, sem az antant és a központi hatalmak ellentétében kiéleződött 19. század végi, 20. század eleji nagyhatalmi erőviszonyok közt nem válhattak reális alternatívává.

A föderatív alternatíva és kudarcának okai

Elemzésünk első részében a föderatív alternatíva kialakulásának, másodlagossá válásának rövid vázlatát alapján főként arra keressük a választ, hogy az első világháború utolsó évében a felerősödött szeparatista nacionalizmusok ellensúlyozása, a Monarchia, s azon

belül a soknemzetiségű Magyar Királyság integritásának biztosítása érdekében milyen formában, milyen politikai megfontolások alapján került ismét előtérbe a föderalizmus alternatívája?

Ezzel együtt azt is vizsgáljuk, miért nem válhatott a föderatív megoldás a Monarchia utolsó hónapjában egyenrangú alternatívájává „az elnyomott nemzetek” felszabadítására vonatkozó ígéretnek. Jelzésszerűen áttekintjük a Monarchia föderalizálására vonatkozó legfontosabb elképzeléseket és törekvéseket, s ezzel felvázoljuk a 19. századi és 20. század eleji közép-európai föderalizmus történeti kontextusát.⁴

A Habsburg-monarchiában nehezen kezelhető közigazgatási, államjogi konfliktusok mellett katonai, biztonságpolitikai kihívásokra kellett folyamatosan megfelelő választ találni. Stabilizálni kellett a galíciai, boszniai, észak-itáliai területeket, működőképes közigazgatást kellett kiépíteni. Mindehhez szükség volt a modern államszervezet és véderő kiépítésére, s meg kellett találni az európai nagyhatalmi szövetségi rendszerekben a legjobban megfelelő szövetségeseiket. A Monarchia alkotmányreformjainak sorában a nemzetiségi feszültségek kezelésére különböző megoldások és javaslatok születtek. Attól függően, hogy az uralkodó környezetében, a birodalmi tanácsban, majd 1867 után a közös kormányban éppen a centralizmus vagy a föderalizmus hívei voltak éppen túlsúlyban. Nagyobb támogatásra azok a próbálkozások számíthattak, amelyek a nemzeti érdekek és birodalmi szempontok, külpolitikai, katonai, gazdasági és nemzetiségi megfontolások együttes mérlegelése alapján vegyes vagy kompromisszumos megoldásokat fogalmaztak meg.

Ilyen volt például az 1849. márciusi kremsieri oktrojált alkotmány, amely minden később „nagyosztrák” elképzelés viszonyítási alapja maradt, ugyanakkor elsőként rögzítette – igaz csak deklaráció szintjén – a nemzetiségi egyenjogúság alapelvét. Magyarországon az 1849. júliusi szegedi országgyűlés nemzetiségi határozata szintén csak deklarálni tudta minden magyarországi nemzetiség szabad fejlődését, a szabadságharc utolsó napjaiban elfogadott országgyűlési határozatnak sem a betűje, sem a szellemisége nem érvényesülhetett Világos után.⁵

Magyar részről a Martinovics vezette jakobinusok észrevétlenül maradt föderációs elképzelése után *Kossuth Lajos* kythahiai alkotmányterve és a dunai konföderációs terveze jelentette a föderalizmus gondolkörében az első jelentős áttörést. A turini remete a dualista államjogi megoldással szemben írta le minden gyakorlati megvalósítási esély nélküli elképzelését a horvátok, szerbek, románok és magyarok közös államának, a dualista államjogi megoldással szembehelyezhetőnek hitt eszméről.⁶ A centralizált birodalom, illetve az 1867-ben létrejött dualista Monarchia fokozatos átalakítását kijelölve *Eötvös József* nemzetiségfilozófiai elképzelései képviselték a szövetségi államépítés alternatíváját.⁷ Amíg Kossuth dunai alternatívája mind kortársai, mind pedig a történeti utókor elemzői részéről is alapvetően elutasító vagy legalábbis kritikai fogadtatásra talált, Eötvös esetében, akinek a Batthyány- és az Andrássy-kormány minisztereként a gyakorlati döntésekhez kellett igazítani saját elemzéseit, a Monarchia, s azon belül Magyarország föderatív átalakításának általa is fontosnak tartott lehetősége a tények és erőviszonyok erejénél fogva csak elméleti alternatíva maradt.⁸

Az 1867. évi osztrák és magyar alaptörvényekben szabályozott dualista rendezés a hatalmat kizárólag a legerősebb nemzetek, az osztrákok és magyarok, illetve – a sajátos szubdualista rendezés alapján – az osztrákok és lengyelek, valamint a magyarok és horvátok között osztotta meg. A Monarchia többi hét – olasz, cseh, szlovák, szlovén, román, szerb, ukrán – nemzeti társadalmá nem vált kedvezményezettjévé a dualizmusnak. Ebből a rendszerből ugyan a fokozatos jogkiterjesztés eszközeivel történetileg logikus út vezethetett volna akár a cseh, akár a délszláv, akár pedig a lengyel föderalizmus irányába.

Csakhogy a dualizmus minden rugalmassága ellenére valójában egyszeri kompromisszum volt, amelybe már nem lehetett beleerőszakolni a Birodalom szerkezetének további radikális átalakításait.

A dualizmus kori magyar liberális nemzet- és államépítő nacionalizmus európai rangú képviselői – Deák és Eötvös – a kiegyezés előtti liberális osztrák politikusokkal együtt felismerték a konzervatív etatizmus előnyeit. Nevezetesen azt, hogy a nemzeti társadalmak közt éppen a nemzetiségi kérdést méltányosan kezelő állam jelentheti a közvetítésnek, az egyensúly megteremtésének egyetlen eszközét.

A Birodalom két része közt az 1870-es évektől kezdve jelentős különbségek alakultak ki a kormányzati nemzetiségi politikában. Az 1867. évi osztrák alaptörvény egyetlen mondatral rögzítette a nemzetiségi szabadságjogokat. Magyarországon viszont a dualista korszak első negyedszázadának meghatározó politikusa, *Tisza Kálmán* az 1868. évi liberális nemzetiségi törvény érvényességének korlátozását sürgette. Mégpedig azzal az indokkal, hogy a magyarokkal testvéri viszonyban élő nemzetiségek részére alkotott törvény jótéteményeit nem szabad az ország ellenfeleivé lett nemzetiségekkel szemben is alkalmazni. A magyarországi románok, szerbek és szlovákok számára a kiegyezés korának ez a restriktív, jogkorlátozó nemzetiségi gyakorlata adta meg a lökést ahhoz, hogy az 1895. évi budapesti nemzetiségi kongresszustól kezdődően egyre határozottabban a magyar állam keretein kívül, a szomszédos rokon nemzetekkel (korabeli kifejezéssel élve, „fajtestvéreikkel”) közös megoldásokat kezdjenek keresni.

Föderatív elképzelések a 20. század elején és a világháború éveiben

A Monarchia nemzetiségi alapozású átalakítására vonatkozóan a világháború előtti években négyféle alkotmányjogi elképzelés versengett egymással. Az osztrák szociáldemokraták 1899. évi brünni kongresszusán elfogadott nemzetiségi program mellett a párt két vezető személyisége, *Karl Renner* és *Otto Bauer* kulturális autonómiák rendszerként elképzelt megoldási javaslatát kell említenünk. Ez Ciszlajtánia nyolc nemzeti társadalmát (a németet, csehet, lengyelt, ukránt, szlovént, szerb-horvátot, olaszt és a román) kulturális önkormányzati jogokkal látta volna el.⁹ Másodikként a 20. század elején *Fridrich Tezner*, *Alfred Offermann* és *Richard Charmatz* által kidolgozott liberális tervezetekről kell említést tennünk. Ezek szintén csak az osztrák részekre terjedtek ki, de ők a kulturális szféránál szélesebb kompetenciákkal rendelkező, területi autonómiák rendszerének kialakítását javasolták.¹⁰ Harmadik csoportba sorolható *Aurel C. Popovici* *Die Vereinigten Staaten von Großösterreich* címmel 1906-ban könyv alakban megjelent tervezete. *Rudolf* és *Ferenc Ferdinánd* trónörökösök által favorizált nagyosztrák elképzelések alapos változatát megalkotva Popovici elsőként próbálta a nemzetiségi elvet maradéktalan következetességgel érvényesíteni.¹¹

A negyedik csoportba az ausztrósláv, illetve a trielizmus és a quadralizmus irányába mutató lengyel, cseh, horvát törekvések, és az osztrák kormányzati körök által is támogatott alkotmányos elképzelések tartoztak. Ezek különösen az 1905–1906. évi morvaországi, bukovinai nemzeti kiegyezési modellek sikeres bevezetésével, az annexió utáni bosznia-hercegovinai közigazgatási reformjavaslatokkal párhuzamosan kerültek ismételen előtérbe.¹²

A világháború kitörésével a Monarchia átalakításához fűzött remények megtörték. Jó ideig úgy látszott, hogy a reformokra csak a háború befejezése után lehet visszatérni. A fiatal *Károly császár* és király 1916. decemberi trónra lépésével felgyorsultak az alkotmányreform előkészületei. *Arz* tábornoknak, a közös hadsereg vezérkari főnökének, *Ottokar Czernin*, majd *Burián István* közös külügyminiszternek, *Max Hussarek* osztrák

miniszterelnöknek a bevonásával, az uralkodó megbízásából indult el az előkészítő munka, amelyet *Eichof* báró fogott össze.¹³

Amint láttuk, a kossuthi dunai konföderáció, *Eötvös József* és a magyarországi nemzetiségi politikusok föderaliztikus elképzelései jelentették azokat az előzményeket, amelyeket Jászi Oszkár az első világháború utolsó szakaszában, illetve a Magyar Népköztársaság nem egészen öt hónapjában készült tervezetei építhettek.¹⁴

A felerészben nem magyar népességű 20. század eleji Magyarország föderalizálása, svájci alapokon történő átalakítása – általa nyomatékosan hangsúlyozva, az őt és Károlyit bünbakként kezelő történészek által elhallgatva vagy nem ismerve – csakis a békekonferencia döntéséig terjedő időszakra – alkalmas lehetett volna az etnikai alapozású határkijelölésekre. Az ország belső etnikai határai mentén kijelölt és a nem magyar politikusok által elfogadott nemzetiségi határok, kétségkívül jó hivatkozási alapot jelenthettek volna a méltányos békefeltételek megteremtésében.¹⁵

Ehhez persze a ruszinokéhoz, bánági, baranyai svábokéhoz, szepesi németekhez, keleti szlovákokhoz hasonlóan el kellett volna érni a románok, a nyugati szlovákok, a délvidéki szerbek egyetértését is. (Horvátországnak akárcsak ideiglenes megtartásában 1918 őszén már senki sem reménykedhetett.) A Monarchia, illetve elsősorban Magyarország összetett nemzetiségi kantonizálására vonatkozó megoldási javaslatok közül nem kerültek a békekonferencia asztalára. Mi több, a népszavazás elvének alkalmazását is csak utólag, és csak Sopron esetében engedélyezték a győztesek.

Az 1918. október 16-án az osztrák tartományokra vonatkozóan kihirdetett császári manifesztum felemás, és ami perdöntő megkésett megoldásokat fogalmazott meg annak érdekében, hogy Ausztria „a szabad népek szövetségévé váljék”. Minthogy a központi hatalmak katonai és diplomáciai veresége ezekben a napokban vált végérvényessé, a császári kísérlet a Monarchia felbomlásának, a folyamatok irányíthatatlanságának a beismerését jelentette. A föderatív osztrák állam megkésett, a cseh, lengyel, ukrán, olasz, délszláv támogatást nélkülöző elképzelés már nem válhatott tényleges alternatívájává a Monarchia szétverésének.

A császári manifesztum egyszersmind a dualizmus végét is jelentette. *Tisza István* október 18-i bejelentése a világháború elvesztéséről részben ennek, részben Magyarország magára maradásának a beismerését is jelentette. Németország már szeptemberben egyértelművé vált katonai veresége, a dualista Habsburg-monarchia felbomlása miatt Magyarország sorsa is a háborút követően a győztes hatalmak által diktált rendezés részévé vált. Ennek irányát és kimenetelét az ország nem magyar nemzetiségeinek a külön államokat alapító vagy már régebben fenntartó fajrokonokhoz, a szerbekhez, románokhoz, csehekhez való csatlakozása, a velük való egyesülés jelölte ki.

A történeti Magyarország utolsó esélye

A korszak nemzetiségi kérdéseinek elismert elemzőjeként *Jászi Oszkár* a magyar állam integritásának, a békekonferencia befolyásolásának három lehetőségét azonosította be a háború utolsó hónapjaiban.

Az antant hatalmak által képviselt nemzetiségi önrendelkezési elv alapján a Monarchiának, s azon belül Magyarországnak autonóm államokra bontása.

A meglévő állami keretek konzerválása mellett a szövetségi, föderatív államforma kialakítása.

A nemzetiségi autonómiák rendszerének svájci típusú kialakítása és törvényi bevezetése. Jászi 1918 októberé előtt a Monarchia föderalizálását, nemzetiségi miniszterként 1918 novemberében és decemberében ez utóbbit, azaz az ország helvetizálását képviselte.

Jászi a Károlyi-kormány nemzetiségi minisztereként arra törekedett, hogy kiküszöbölje a korábbi átalakítási javaslatok hibáit és egyoldalúságát, s kombinálja a nemzetiségi autonómiák Renner-féle rendszerét a történeti-politikai államképződmények megőrzésének eötvösi elvével. Nézeteit summázva a következők írták: „*Biztosítani kell az életképes nemzeti államiságok kialakulásának lehetőségeit. Biztosítani kell a nemzetiségi kisebbségek hatékony védelmét a nemzeti államokon belül. Biztosítani kell az új államok olyan organikus kooperációját, mely újabb összeütközéseket lehetetlenné tesz úgy közöttük, mint nemzetiségek között.*”¹⁶

A kelet-közép- és délkelet-európai integráció igényeit kielégítő olyan új koncepcióval jelentkezett, amely a háború kimenetelét is számba veszi. Véleménye szerint a közép-európai föderáció létrehozása a nyugati antant szövetség érdeke, mert ellensúlyozó szerepet tölthetne be Németországgal szemben és oltalmat jelentene az orosz veszedelem ellen. Ezzel kapcsolatban így vélekedik: „*A közép-európai koncepció barátja voltam, mert az akkor adott helyzetben ez a koncepció jelentette volna véleményem szerint a pánszláv ceszarisztikus nyomással szemben Magyarországnak és a dunai népeknek a legkisebb áldozattal elérhető legnagyobb szabadságot [...]*”¹⁷ A műve végén így fogalmaz: „*A Habsburg-monarchiának csak az alkotmánya avult el, de maga az a mély történelmi szükséglet, mely létrehozta, még ma is eleven erő. [...] A Dunai Egyesült Államok terve épp ezt a megoldást jelenti.*”¹⁸

Véleménye szerint a Monarchiában öt olyan nemzet van – a magyar, a német-osztrák, a lengyel, a cseh és a horvát-szerb(-szlovén) –, amely állammal rendelkezik, illetve rendelkezett. A nemzetállamok területének meghatározásakor, „*arra kell törekedni – írta –, hogy az illető nemzet a maga területén lehetőleg kompakt többségben maradjon [...]*”¹⁹ Ennek szellemében öt államból akarta a dunai föderációt kialakítani. A Horvát-Szlavónország nélküli Magyarországból, Ausztriából, Lengyelországból, Csehországból, és Illyriából. „*De miért nem föderalizáljuk külön államokban a tulajdonképpeni Magyarországot? Nem föderalizáljuk azért, mert e rendszer reális előfeltételei: a földrajzi és gazdasági részekre tagoltság, ősi közjog – területi autonómiák folytatódólagos továbbélése, több nemzet államalkotó öntudata Magyarországon nem forognak fenn.*”²⁰ Ezt a tézist 1918 őszén maguk a nemzetiségekkel folytatott tárgyalások során maga bírálta felül, s dolgozta ki kantonizációs elképzelését.

A Jászi-féle nemzetiségi minisztérium olyan kölcsönösen elfogadható megoldásokat kínált fel, amelyek a békekonferencia döntéséig biztosíthatták volna az ország közigazgatási és gazdasági integritását és belső békéjét. „*Az átmeneti időben, amely az általános békekonferencia összeültéig terjed, meg akarjuk teremteni mindazokat az intézményeket, és biztosítékokat, amelyek a magyarországi nemzetiségek békés együttélését biztosíthatják.*”²¹ Jászi sohasem vonta kétségbe a békekonferencia döntésének mindenre kötelező jellegét. A győztesek döntésének békés befolyásolására egyedül a nemzetiségekkel való belső megegyezéseket tartotta alkalmasnak. Ezek kudarca után maga is szorgalmazta és támogatta a Károlyi Mihály köztársasági elnök 1919. március 2-i szatmári beszédében meghirdetett aktív honvédelmet.

Nemzetiségi tárgyalások és rendezési tervek 1918 őszén

A Károlyi-kormány első, egyben egész további nemzetiségi politikáját meghatározó nagy kihívásra rögtön november 9-én sor került, amikor is a Román Nemzeti Tanács (RNT) ultimatív követeléssel fordult a magyar kormányhoz. Az ország belső föderalizálásának gondolata, mint megoldási lehetőség az aradi magyar-román tárgyalások előtti napokban vált elfogadott állásponttá.²²

A tárgyalások két napján a magyar tárgyalóküldöttség két különböző javaslatot terjesztett elő. Az első napon Jászi javaslata szerint a Román Nemzeti Tanács által említett huszonhat megye területén élő románok a román többségű területeken román autonóm területeket alakíthattak volna. Ily módon kezdettől fogva különválasztotta a követelt megyék román és nem román lakta részeit. Megoldási tervszövege a svájci állammodell alapján a helyi ügyek nemzetiségi irányítása alá adását, a szövetségi állam kérdéseiben viszont a közös érdekű ügyeket közös kezelését tekintette kiindulópontnak. A kisebb magyar nyelvterületek, Petrozsény, Déva, Vajdahunyad, Resicabánya, Stájerlak, Lugos, Belényes, Beszterce részére szintén autonóm jogokat helyezett kilátásba.²³ November 14-én a román küldöttség ragaszkodva eredeti elképzeléséhez, bírálva a kantontervezet bonyolultságát és tartva a nemzetiségi konfliktusok további kiéleződésétől visszautasította a magyar javaslatot.

Javasolta, hogy „*a vármegyei keretek mellőzésével járásokat vagy még kisebb egységeket véve alapul, lehetőleg kompakt és lehetőleg homogén nemzeti blokkokat létesítsünk, amelyek a svájci minta szerint képeznék ki maguk szerveit...*”²⁴

Jászi a tárgyalások másnapján az első napi román ellenvetések célját felismerve a magyarországi és erdélyi románság által lakott megyék területének a magyar államkeretből való kiválását, mint a wilsoni önrendelkezési elvnek ellentmondó törekvést utasította el. Az erdélyi kantonterv helyett egy másik messzebb menő elképzelést tett le az asztalra. A magyar–román közös kormányzást szorgalmazó 11 pontos elképzelés szerint a románok átveszik a román többségű városok és járások kormányzatát, képviseltetik magukat a magyar kormányban.²⁵ A magyar többségű területeken maradt volna a magyar kormányzás. Ez az erdélyi kettős, kondominiális megoldás azzal számolt, hogy a román kormányzati területek külügyi, gazdasági és pénzügyi, közlekedési és közlekedési kérdései a szövetségi kormány hatáskörében maradtak volna. Cserébe a Román Nemzeti Tanácsnak le kellett volna mondania a Román Királyság katonai erejének igénybevételeiről. Ez a Jászi által felajánlott román kormányzat a két felet a béketárgyalások befejezéséig kötelezte volna.²⁶

A román tárgyalólélfel mereven elutasította a javaslatokat. Ezt követően Jászi a felső-magyarországi szlovák és rutén régióban próbált tárgyalás útján eredményeket elérni, tekintettel arra, hogy a belgrádi konvenció ezekben a régiókban elvben nagyobb mozgásteret biztosított.

A csehszlovák kormány képviselőjeként a szlovák *Milan Hodža* 1918. november 28-án Budapesten *Károlyi Mihállyal*, majd – a Szlovák Nemzeti Tanács Pestre hívott képviselőinek delegációja élén – Jászival tárgyalt.²⁷ Hodža memorandumában a szlovák önrendelkezési jog biztosítását követelte. Jászi Hodža memorandumának alapvető kitételeit szem előtt tartva készítette el a magyar kormány nem hivatalos javaslatát a felvidéki szlovák többségű területek ideiglenes státuszáról. Azt remélte, hogy a szlovákok számára a budapesti kormány részéről felkínált széleskörű autonómia legalább a békekonferenciáig megfelelő alternatívája lehet az egységes csehszlovák állam szlovák szempontból ambivalens ajánlatának.²⁸

A 16 felső-magyarországi szlovák többségű járásokban, az úgynevezett „Tót Impérium” területén a magyar kormány hajlandó lett volna átadni a teljes szuverenitást a Szlovák Nemzeti Tanácsnak, azzal a feltételezéssel, hogy a területeke sorsának és helyzetének végleges rendezéséről a békekonferencia lesz hivatott dönteni. Ezen területen belül a közigazgatás, az igazságszolgáltatás és az iskolaügy intézése Szlovák Nemzeti Tanács irányítása alá kerülne, a pénzügyi vonatkozású ügyek továbbra is közös lenne. A vitás kérdésekben egy tizenegy tagú bizottság döntene.²⁹ Gazdasági téren

megmaradt volna az egységes vezetés. A szlovák nemzeti tanács az elképzelések szerint csak ellenőrzést gyakorolt volna.³⁰ A Szlovák Nemzeti Tanács ezekben az ügyekben az elképzelések szerint csak ellenőrzést gyakorolt volna. Mindezt Hodža az Astória szállóban folyó tárgyalásokon elutasította, s ezzel a szlovák kérdés megegyezéssel megoldása is kútba esett.³¹

Az általa vezetett minisztérium az ország valamennyi nemzetiségére kiterjedő autonómiarendszert jelöli meg kívánatos irányelvnek: „*A magyar népkormány önként ajánlja fel a nemzetek javára a legteljesebb autonómiát. [...] Minden nemzeti alakulatnak megvan a maga létezősége és belső ereje, ha nem törekszik idegen nemzetek elnyomására, és igazi kultúrmunkát akar kifejteni egy nagy és erős államon belül.*”³² A svájci példát megvalósíthatónak gondolták a Duna-völgyi sajátos viszonyok között. Hangsúlyozottan a békekonzferencia döntéséig. A svájci modell felkínálásával Jászi meg kívánta előzni az összefüggő magyar területek szomszéd országokhoz kerülését. A tervezett 14 kanton a nemzetiségi arányok figyelembe vételével kívánták kialakítani.³³ (A térképet lásd *1. sz. melléklet*) A kantonok – a nemzetiségi minisztérium által készített Kis kátében rögzített alapelvek szerint – külön-külön intézték volna saját népük és területük politikai, pénzügyi, vallási, kulturális ügyeit. Maguk választhatták volna meg tisztviselőiket és esküdtbíráikat, maguk szedhették volna be az adókat. A kollegiális rendszerű központi szövetségi tanács csupán a közös érdekű törvényhozás teendőit látta volna el.³⁴

A létrehozandó kantonok „prototípusát” a magyar kormány a Ruszka-Krajna autonómiájáról szóló 1918. évi X. számú néptörvény alkotta meg. A néptörvény kimondta, hogy Ruszka-Krajna minden autonóm ügyét a saját tartományi hivatali intézik. A magyar állammal való államjogi kapcsolata a közös ügyekre épült. Közös ügy volt a külügy, hadügy, pénzügy, a gazdasági-, közlekedés-, és szociálpolitikát érintő ügyek, valamint a magánjogi és büntetőjogi törvényhozás. A törvényhozás közös szerve a magyarországi közös országgyűlés, amelyben a ruszin nemzet számarányának megfelelően képviseletet kap. Ez körülbelül 13-15 képviselőt jelentet volna a ruszin nemzetnek. „*A követküldést a ruszin nép is közvetett úton, tehát a ruszin nemzetgyűlés által fogja gyakorolni.*”³⁵ A ruszin nemzetgyűlés az autonóm ügyekben lett volna illetékes. A rutén önrendelkezési jog magában foglalta a beligazgatást, igazságszolgáltatást, közoktatást, közművelődést, vallásgyakorlatot és a nyelvhasználatot. A felsoroltak nemcsak kormányzati, hanem törvényhozási jogokat is jelentettek.³⁶ A tervezett többi kantonális néptörvény is ilyen elveket rögzített volna, csak az adott viszonyokhoz igazítva. Autonóm etnikai területek, kerületi önkormányzattal rendelkező vegyes nemzetiségű kantonok és Szlovákia esetében tagköztársasági státusú terület alkothatta volna az új összetett, föderatív Magyarországot.

A keleti szlovákok

A szlovákok önrendelkezésének regionális lehetősége az 1918 őszen Eperjesen megalakuló „Keleti Tót Tanács” (Vichodnoslovenka Rada) volt. Ennek élén *Dvorčák Viktor*,³⁷ Sáros megyei főlevéltárost találjuk, aki a regionális identitást felhasználva igyekezett leválasztani keleti szlovákok lakta megyéket a nyugatiakról.³⁸

A 20. század eleje a keletiszlovák írásbeliség új szakaszának nyitánya volt. A vármegegyék vezetőségének ez idáig nem kellett nemzetiségi mozgalommal számolnia: a szlovák intelligencia szinte egészében elmagyarosodott és még a nyugati terület nemzeti vezetői sem mutattak érdemi érdeklődést a terület iránt.³⁹

Változást a tömeges kivándorlás hozott, mert a szabadabb amerikai viszonyok, a gyűlések, a lapok kezdtek kitermelni egy öntudatos réteget, amely fogékonnyá vált a

csehszlovák nemzeti eszménynek. A védekezés leghathatósabb eszközét az Eperjesi Lapok 1906-os cikke (Védekezzünk a pánszlávizmus ellen) egy anyanyelvű, de magyar nemzeti szellemben írt újság kiadásában látta.⁴⁰ A keleti szlovák, azaz szlovják nyelv fő ideológusa, *Gejza Zsebráczy*⁴¹ veszélyesnek tartotta az irodalmi szlovák kiadványokat. A lap és a keleti szlovák régió politikai szervezésében központi szerepet játszó *Dvorčák Viktor*⁴² egyenesen azt fejtegette, hogy „šariština” nem nyelvjárás, hanem önálló nyelv, nincs köze a nyugati szlovákhhoz, mint ahogy maga a nép is legnagyobbbrészt magyarok, vallonok, németek és ruszinok keveréke.⁴³

Dessewffy István a Sáros vármegyei propaganda-bizottság elnöke *Hauptman Ervin*⁴⁴ kérésére és *Jászi Oszkár* számára készített egy jelentést Sáros vármegye állapotáról. Úgy vélekedett, hogy a keleti-szlovák nyelv a korban önálló nyelv volt és nem minősült nyelvjárásnak. „A szlovják nemcsak, hogy nem tájszólása a szlovák nyelvnek, de nem is lehet az, mert sohasem volt ennek semmiféle tekintetben tájterülete. Az egész történelem során sohasem érvényesült a szlovák szlovják területen elitnyelvként.”⁴⁵ Számukra az irodalmi nyelv volt nehezebben érthető, a csehet egyáltalán nem értették. Azt lehet inkább mondani, hogy a rutén nyelvhez álltak közelebb.⁴⁶

Hauptman Ervin főhadnagy december 2-án elküldött tájékoztató jelentésében részletesen beszámolt a „keleti tót” kérdésről. Véleménye szerint a szlovák parasztnak elégedetlenségét a Sáros vármegyei dzsentri réteg okozta. A sérelmük első forrása abból adódott, hogy 15-20 család uralkodott felettük. „Ezen családokból kerültek ki a főispánok, köztisztviselők szolgabírák, jegyzők. [...] a magyar nemzetet reprezentáló köztisztviselők mind úgyszólván a tehetségtelenség protekciós emberei és amellet a parasztság gőgös elnyomói voltak.”⁴⁷ A második sérelmük abból eredt, hogy a háború idején az élelmiszer cikkek nem jutottak el a szlovák falvakba, hanem a szolgabírák és jegyzők kezén elvesztek. „Könyveket lehetne írni a parasztság mostani felszólalásaiból, amelyekben minduntalan feltűnik a jegyzők kezén elpanamázott petróleum és cukor készlet.”⁴⁸ Elégedetlenségük harmadik forrása, hogy a jegyzők és a szolgabírák korruptak voltak a hadfelmentési és hadsegély ügyekben. „Mindezen említett a parasztonok esett sérelmek mostan erősítő pontjai a magyar ellenes propagandának [...]”.⁴⁹ Ezek a tényezők a forrásai annak, hogy a keleti szlovákok követelésekkel léptek fel.

1918-ban nyílt lehetősége a magyar vagy magyarón köröknek arra, hogy politikailag megpróbálják kiaknázni a szlovják regionális identitást. A keleti szlovákok 1918. november első napjaiban megtették az előkészületeket egy „Keleti Szlovák Tanács” megalakítására. Ez a testület november 2-án már létezőnek nyilvánította magát, de a megalakulása csak november 4-én volt Eperjesen. Kezdeményezői a helyi szlovják értelmiségiek *Dvorčák Viktor*, *L'udovit Liptay* / Liptai Lajos plébános és *Karol Bulišša* ügyvéd.

November 14-i beadványban *Dvorčák* bejelentette a Keleti Szlovák Tanács megalakulását⁵⁰, és kérte, hogy ezt ismerjék el a keleti tótok érdekképviseletének. „[...] *Abaujtorna, Bereg, Gömör-Kishont, Sáros, Szepes, Ung és Zemplén vármegyék tótsága, [...] a turócszentmártoni Narodná Slovenska Radával szemben megalakítassa Eperjesen a keleti tótoknak tanácsát, a Vichodnoslovenska Radát.*”⁵¹ A tanács a wilsoni pontok alapján a következő jogokat követelte a magyar kormánytól: nemzeti és nyelvi jogaik tiszteletben tartását és teljes körű kulturális autonómiát.

November 18-án érkezett be a minisztériumba egy telefonjelentés *Dvorčák* Viktortól, amelyben értesíti *Jászi* miniszter urat arról, hogy „november 24-én vasárnap, Eperjesen tót népgyűlést tartanak, amelyen [...] nyilatkozni kívánnak a felvidéki lakosság politikai magatartásáról. [...] a keleti tótok nem hívei a Csehországhoz való csatlakozásnak.”⁵² *Dvorčák* kéri *Jászit*, hogy jelenlétével legitímálja és támogassa a népgyűlést. *Jászi* vá-

lasztáviratában üdvözölte a Vichodnoslovenska Rada megalakulását. „Elodázhatatlan teendőkre” hivatkozva visszautasítja a meghívást.

A november 24-i „Keleti Tót Tanács” gyűlését a városi vígadóban tartották meg, amelyen másfélezer ember vett részt. A gyűlést *Dvorčák Viktor* nyitotta meg, felolvasta *Lovászy Márton* kultuszminiszter és *Jászi Oszkár* nemzetiségi miniszter üdvözlő táviratait és *Lovászy* miniszter intézkedését, amely szerint a szlovák nyelvet visszaállítják az oktatásban.⁵³ Több kiküldött felszólalása után *Liptai Lajos* ev. főesperes hosszabb beszéd kíséretében előterjesztette a határozati javaslatot, amely így szól: „*Kívánjuk, hogy mi keleti tótok mindazokkal a jogokkal bírjunk, amelyeket országunk határain belül bármely nemzet követelhet és kaphat és tiltakozunk az ellen, hogy az ország határait bárki megbontani merészelj, mert mi továbbra is az összes nemzettel együtt szeretetben és egyetértésben akarunk élni. Jászi miniszter üdvözlését megköszönve, kijelentjük hogy nyelvi, faji és vallási egyetértésben óhajtunk a magyar nemzettel összeforrni.*”⁵⁴ Ezután még *Kokoska János* és *Ondercsó András* kispapok szólaltak föl, majd üdvözölték *Mudrony János* turócszentmártoni ügyvédet, a nyugati szlovákok vezérét, aki egyetértett a keleti szlovák tanáccsal a szlovák autonómia kérdésében.⁵⁵

A turócszentmártoniak a lehető leghatározottabban felléptek a Vichodnoslovenska Rada ellen. A Národnie noviny hasábjain kemény szavakkal támadták őket, és kihangsúlyozták, hogy a keleti szlovákságnak nincs joga az önrendelkezésre, mivel egyedül és kizárólag csakis a turócszentmártoni Szlovák Nemzeti Tanács hallhatja szavát.⁵⁶

A december 1-jén tartott iglói nagygyűlés hozott határozatát táviratilag jutatta el *Jászinak* Vichodnoslovenska Rada nevében *Dvorčák Viktor* és *Bossányi József*, a Szepesmegyei Rada elnöke. Megismételték a korábban megfogalmazott elveket. A keleti szlovák népnek önálló képviselést kérnek a béketárgyalásokon, hogy majd ott fejthessék ki álláspontjaikat a wilsoni értelemben vett önrendelkezésükről, illetve követelik *Jászitól*, hogy a magyar népkormány minél hamarabb állítsa fel a Keleti Szlovákok Minisztériumát, annak okán, hogy a magyar törvényhozásban is képviseltesék magukat és érdekeiket. A távirattal azonban *Jászi* minisztériuma nem sokat foglalkozott, és a következő megjegyzéssel küldték íratárba: „*Tudomásul szolgál. Intézkedést nem igényel.*”⁵⁷

Hodzával és a turócszentmártoni csoport képviselőivel folytatott megbeszélések csődje után, illetve az antant jegyzékének december 3-án történt kézhez vétele után kezdett *Jászi* komolyabban érdeklődést tanúsítani a Vichodnoslovenska Rada iránt.

Jászi december 5-én volt hajlandó fogadni a Keleti Szlovák Tanács képviselőit. A magyar kormány tehetetlenségét látva a megbeszélésen napirendre tűzték a független „Keleti Tót Népköztársaság” kérdését. *Dvorčák* 6 pontos memorandummal fordult *Jászi Oszkár*hoz, amelyben követelték a hatalom átadását a szlovák nép kezébe. Továbbá a magyar kormány ne avatkozzon be a földreformba, az iskolák igazgatásának átadását kérték a helyi kormány kezébe. Teljhatalmú követet delegálnak Budapestre. A szlovák nép ügyét az összehívandó békekonzferencián csakis „Keleti Szlovák Népköztársaság” kormánya által megbízott követ képviselheti.⁵⁸

A folyamatban lévő cseh megszállás ténye gyors cselekvésre kényszerítette a „Keleti Tót Tanácsot”. December 11-én délután 3 kor a szomszédos szlovák lakta megyék küldöttei *Kassa* város tanácstermében gyűltek össze, hogy tárgyalásokat folytassanak a Keleti Szlovák Népköztársaság kikiáltása és szervezése ügyében. A tárgyalásokat zárt ülés keretében folytatták. A városháza előtt több száz főre tehető közönség gyűlt össze a tanácskozás alatt. A városháza erkélyén *Surányi Lajos*, a kassai Nemzeti Tanács tagja, aki rövid beszédet intézett a tömeghez, kijelentette, hogy a tanácskozásnak eddigi eredménye az, hogy a tót és magyar nép közötti félreértéseket eloszlatták és megegyezés jött létre a csehek elleni szervezkedés és védelem tárgyában.⁵⁹

Dvorčák Viktor aznap délután fél 5-kor jelentette telefonon Kassáról, hogy vezetése alatt megalakult Kassa központtal a Keleti Szlovák Népköztársaság. A köztársaság belső felépítése három minisztérség létrehozásából állt. A minisztériumok mellé egy nyugati, illetve egy keleti államtitkári pozíciót hoztak létre. Az oka, hogy számos nyugati szlovák politikus is csatlakozott az önálló szlovákság gondolatához, illetve számos vármegye kilátásba helyezte csatlakozását a Keleti Szlovák Köztársasághoz. „Az utolsó időben már a nyugati tótok közül is testületek, magánosok, sőt nevesebb pánszlávisták is csatlakoztak a keleti tót eszméhez.”⁶⁰ A közoktatásügyi minisztérium vezetője *dr. Halmos József* volt, mellette a keleti államtitkár *Liptai Lajos*, a nyugati államtitkár *Mangvirt István* esperes. A köztársaság belügyminisztere *dr. Rohman János*, keleti államtitkára *dr. Kogutlin Kár* és nyugati államtitkára *Blahó János* volt. A szociális ügyek minisztere *Marecha János* szocialista munkásvezér, akinek keleti államtitkára *dr. Paulók János*, nyugati államtitkára *Kenly István*.⁶¹ Az újonnan megalakult köztársaság üdvözölte *Jászi Oszkár* miniszter urat, valamint kérték a kormány elismerését.

Természetesnek mondható, hogy *Dvorčák* kassai proklamációja után Prága is kénytelen volt állást foglalni a kérdésben. *Kramař* miniszterelnök és a csehszlovák orientációt valló szlovák vezetők ítélték el, és szerintük ez nem egyéb, mint a magyarok újabb mesterkedése, amivel megpróbálják megzavarni a csehszlovák berendezkedést Szlovákiában. A *Dvorčák*-kormány természetesen mindent elkövetett a nemzetközi diplomáciai elismerés céljából. A Keleti Szlovák Népköztársaság kormány megbízottja felkereste *Vix* alezredest Budapesten, akinek közvetítésével távirattal fordult az Európába érkező *Wilson* elnökhöz, kérve tőle a független Keleti Szlovák Népköztársaság elismerését.⁶²

A köztársaságot természetesen semmilyen kormány soha nem ismerte el. Azonban nem vitás, hogy a magyar kormány szívesen elismerte volna a *Dvorčák*-kormányt, de az antant december 3-ai jegyzékének birtokában és tartva további nemzetközi bonyodalomtól nem merte megkockáztatni. A kormány december 14-i minisztertanácsi értekezletén napirendre tűzte a Keleti Szlovák Népköztársaság diplomáciai elismerésének kérdését és annak megtagadása mellett foglalt állást. *Jászi* a tanácskozáson kifejtett érvelése szerint a szlovák kérdés már nem tekinthető Magyarországnak belügyének. Amennyiben elismernék, annak beláthatatlan katonai és külpolitikai következményei lettek volna.⁶³

1. sz. melléklet. *Jászi Oszkár* keleti Svájc terve

JEGYZETEK

- 1 A kérdéskör egyik legtöbbet hivatkozott munkájában Robert A. Kann a Monarchia belső nemzeti strukturájának és a jórészt rokon nemzetekből álló külső környezetének a konfliktusát eleve megoldhatatlannak tartotta, ami elkerülhetetlenül magában hordta a nem domináns nemzetek kiválásának, a dualizmus megszűnésének, s ezzel együtt a birodalom felbomlásának az alternatíváját. Robert A. Kann: *A History of the Habsburg Empire, 1526–1918*. University of California Press, Berkeley – Los Angeles – London, 1974. 512–519; Mások inkább az osztrák és magyar elitet, megint mások a nemzetiségi szeparatizmusok felelősségét állítják előtérbe. A birodalmi elitet felelősségét hangsúlyozza pl. Stourzh, Gerald: *Die Gleichberechtigung der Nationalitäten in der Verfassung und Verwaltung Österreichs 1848–1918*. Wien, 1985. 17–28.; Uő: *The Multinational Empire Revisited: Reflexions on Late Imperial Austria*, *Austrian History Yearbook*, (23) 1992. 1–22. Jászi amerikai emigrációban a *The Dissolution of the Habsburg Monarchy* (Chicago, 1929) címmel írott, máig gyakran hivatkozott munkájában a Monarchia felbomlásának okairól írva így foglalt állást. „Ez a történelmi jelentőségű kísérlet a nemzetek társulására a Habsburgok védőszárnyai alatt sikertelennek bizonyult. A nemzetek fölötti tudat centripetális erejét egyre jobban szétrombolta a nemzeti partikularizmus centrifugális ereje.” Jászi Oszkár: *A Habsburg-monarchia felbomlása*. Gondolat, Budapest, 1983. 72.
- 2 Dieter Langewiesche: *Deutschland und Österreich: Nationswerdung und Staatsbildung in Mitteleuropa im 19. Jahrhundert*, in uő: *Nation, Nationalismus, Nationalstaat in Deutschland und Europa*. München, 2000, 172–189.
- 3 Az ugyancsak örökzöld kérdéskörre ld. pl. Kann, Robert A.: *Das Nationalitätenproblem der Habsburgermonarchie*. Geschichte und Ideengehalt der nationalen Bestrebungen vom Vormärz zur Auflösung des Reiches im Jahre 1918. Graz–Köln, 1964. 7–14.; Rauchensteiner Manfred: *Der Erste Weltkrieg und das Ende der Habsburgermonarchie 1914–1918*. Wien, 2013. 1056. A magyar történetírásban ld. pl. Farkas Márton: *Katonai összeomlás és forradalom 1918-ban*. A hadsereg szerepe az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásában, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1969; Ormos Mária: *Padovától Trianonig 1918–1920*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1983; Romsics Gergely: *Nép, nemzet, birodalom. A Habsburg Birodalom emlékezete a német, osztrák és magyar történetpolitikai gondolkodásban, 1918–1941*. Új Mandátum, Budapest, 2010; Legújabban Romsics Ignác foglalkozott többször is ezzel a kérdéssel. Pl. Romsics Ignác: *Trianon okai. A szembenézés narratívái a magyar történeti gondolkodásban, Hadtörténeti Közlemények* (127) 2014. 3. 663–692.
- 4 A közép-európai federalizmus történeti áttekintésére ld. pl. Kühl, Joachim: *Föderationspläne im Donauraum und in Ostmitteleuropa. Südost-Institut München, München 1958*; Wierer, Rudolf: *Der Föderalismus im Donauraum*. Graz–Köln, 1960; Mérei Gyula: *Föderációs tervek Délkelet-Európában és a Habsburg Monarchia, 1840–1918*. Budapest, 1965; Haselsteiner, Horst: *Föderationspläne in Südosteuropa. In Südosteuropa-Fallstudien. 20 Jahre „Südosteuropäische Geschichte“ in Graz*. Graz 1990; Uő: *Mitteleuropa und das Gestaltungsprinzip Föderalismus. In Zentraleuropa-Studien. Verlag der Österreichische Akademie der Wissenschaften*, Wien, 1995; Böka Éva: *Az európai federalizmus alternatívája Közép-Európában 1849–1945*. Campus Dialóg, Budapest, 2011. Juhász József: *Juhász József Föderalizmus és nemzeti kérdés*. Az etnofederalizmus tapasztalatai Közép- és Kelet-Európában. Grotius-könyvtár 63. Budapest 2014. http://www.grotius.hu/doc/pub/CVDEFN/2014-01-30_juhasz_jozsef_grotius-e-konyvtar-63.pdf
- 5 A szegedi országgyűlés nemzetiségi határozatában tetet öltött forradalmi elképzelésekről ld. Miskolczy Ambrus: *Szemere Bertalan napja: 1849. július 28. A nemzetiségi határozattól a zsidóemancipációs törvényig. Aetas*, 1998. 2–3. sz. 143–157.
- 6 A kytahiai alkotmánytervről ld. Spira György: *Kossuth és alkotmányterve. 7–43.*; Kossuth Lajos: *A „Dunai Szövetség” tervezete (1862. május 1.) in Szabad György (szerk.): Kossuth Lajos üzenetei*. Neumann Kht., Budapest, 2004. <http://mek.niif.hu/04800/04882/html/szabadku0178.html>.
- 7 Eötvös a soknemzetiségű Habsburg-monarchia nemzetinek egyenjogúsításának folyamatát a politikai és a kulturális nemzetfogalmak szembeállításával, a svájci és az észak-amerikai szövetségi államok alkotmányos szerkezetének elemzésével próbálta megalapozni. Eötvös József: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az állandalomra. 1–2. kötet*. Emich, Pest, 1851–1854. Digitális kiadása: Eötvös József: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra. I–II. A szöveget gondozta, a jegyzeteket írta: Oltványi Ambrus*. <http://mek.oszk.hu/06600/06619/html/01.htm>, <http://mek.oszk.hu/06600/06619/html/02.htm> Eötvös nemzet- és államfilozófiai munkáságáról ld. Gángó Gábor: *Eötvös József az emigrációban*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1999.
- 8 A magyar politikai regionális és európai látásmóddal ld. Romsics Ignác: *Regionalizmus és Európa-*

- eszmé a 19–20. századi magyar politikai közgondolkodásban. In: *A tudós tanár. Tanulmánykötet a 60 éves Gebei Sándor tiszteletére*. Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Nova Series Tom. XXXIV. Eger, 2007. <http://tortenelem.ektf.hu/efolyoirat/04/romsics.htm>; Szarka László: A föderalizmus alternatívája a régi Magyarországon. In: *Duna-táji dilemma. Nemzeti kisebbségek – kisebbségi politika a 20. századi Kelet-Közép-Európában*. Ister, Budapest, 1998. 17–32.
- 9 Karl Rennernek az 1899. évi Staat und Nation c. munkájában kifejtett elképzeléséről, amelyet Jászi erőteljes kritikának vetett alá 1918. évi munkájában, ld. Peter Riesbeck: *Sozialdemokratie und Minderheitenrecht. Der Beitrag der österreichischen Sozialdemokraten Otto Bauer und Karl Renner zum internationalen Minderheitenrecht*, Verlag für Entwicklungspolitik, Saarbrücken, 1996; Walter Rauscher: *Karl Renner, ein österreichischer Mythos*. Verlag Ueberreuter, Wien, 1995.
- 10 Az autonómiakonceptiók fejlődéséről, ellentmondásairól kiváló összkepet ad: Stourzh, Gerald: Die Gleichberechtigung der Volksstämme (1848–1918). in: Helmut Rumpler, Peter Urbanitsch (Hrsg.): *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*. Die Vöker des Reiches, Band III. 2. 1147–1207.
- 11 A Ferenc Ferdinánd trónörökös „Műhelyének munkájába is bekapcsolódó Popoviciról ld. Victor Neumann: Federalism and Nationalism in The Austro-Hungarian Monarchy: Aurel C. Popovici's Theory East European *Politics & Societies* Fall (16) 2002. 864–897.
- 12 Moritsch, Andreas (Hg.): *Der Austroslawismus. Ein verfrühtes Konzept zur politischen Neugestaltung Mitteleuropas*. Böhlau Verlag, Köln–Wien, 1996. 11–23.; Feichtinger, Johannes: Orientalismus und Nationalismus: Abgrenzungskonzepten in der späten Habsburgermonarchie und in der republik Österreich. in: Lamprecht, Gerald – Mindler, Ursula – Zettelbauer, Heidrun (eds.): *onen der Begrenzung. Aspekte kultureller und räumlicher Grenzen in der Moderne*. Transcript, Bielefeld, 2002. 187–202.; King, Jeremy: Group Rights in Liberal Austria: The Dilemma of Equality in Proportional Representation. In: Fašora, Lukáš, Hanuš, Jiří (red.): *MORské vyrovnání* 1905. Brno, 2006. 27–42.
- 13 Szarka László: Volt-e reformalternatíva? A Habsburgmonarchia felbomlása. *Rubicon*, 2004. 10.
- 14 A Károlyi-kormány, a Jászi-féle Nemzetiségi Minisztérium, illetve a kormány koalíciós pártjai közül mind nagyobb szerepet játszó szociáldemokraták elképzeléseiről ld. pl. Szarka László: Jászi Oszkár, a miniszter. In: Litván György (szerk.): *Jászi Oszkár hazatérése*. Társadalomtudományi Társaság, Budapest, 1996. 55–64.; Uő: A helvét modell alternatívája és kudarca 1918 őszén; Adatok, szempontok a Károlyi-kormány nemzetiségi politikájának történetéhez. *Kisebbségkutatás*, 2008. 2. <http://epa.oszk.hu/00400/00462/00038/1563.htm>; Kende János: *A Magyarországi Szociáldemokrata Párt nemzetiségi politikája 1903–1919*. (=Értekezések a történeti tudományok köréből 68.) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1973. 101–108.
- 15 Szarka László: A régi Magyarországtól az új Közép-Európaig. *Jászi Oszkár nemzetiségpolitikai koncepciójának változásai*. In: *Duna-táji dilemma*, i. m. 97–113.; Uő: Jászi Oszkár, az elemző, programalkotó. A nemzetiségi politika csődje. *História*, 2008. 9. <http://www.historia.hu/userfiles/files/2008-09/Szarka.pdf>
- 16 Jászi Oszkár: *A Monarchia jövője. A dualizmus bukása és a Dunai Egyesült Államok*. Budapest, 1918. 29–31., 33–34., 36–37. Jászinak az entente nemzetiségi tudományát értékelő megállapításaira vö. Jászi Oszkár: *Múlt és jövő határán*. Budapest, 1918. 101–106.
- 17 Jászi Oszkár: *A Monarchia jövője*. i. m. 6. Erről a kérdésről a Világ 1917. július 29-i számában is hasonló értelemben nyilatkozott. Ld. Hanák Péter: *Jászi Oszkár dunai patriotizmusa*. Magvető Könyvkiadó, Budapest; Litván György: *Jászi Oszkár*. Osiris, Budapest, 2003. 112–130.; Pelle János: Jászi Oszkár és a konföderáció délibábja. *Valóság*, 2001. 4. sz. 50–68.; Baka András: *Eötvös Józseftől Jászi Oszkárig. A magyar nemzetiségi politikai gondolkodás változásai*. Budapest, 1990; Szarka László: *Duna-táji dilemma*, i. m. 97–113.; Schönwald Pál: *A magyarországi 1918–1919-es polgári demokratikus forradalom állam- és jogtörténeti kérdései*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1969. 44–52.
- 18 Jászi Oszkár: *A Monarchia jövője. A dualizmus bukása és a Dunai Egyesült Államok*. i. m. 76–77.
- 19 Uo. 38.
- 20 Uo. 52.
- 21 *Erdély kérdése*. Világ, 1918. november 6. 4.
- 22 Aradi tárgyalásokról ld. *Világ*, 1918. november 14. száma; Jászi Oszkár: *Visszaemlékezésem a Román Nemzeti Komitével folytatott aradi tárgyalásaimra*. Különnyomat a Napkelet 1921. évi december 1-jei számából, Cluj-Kolozsvár, 1921; Raffay Ernő: *Erdély 1918–1919-ben*. Magvető Kiadó, Budapest, 1987, 92–114.; Szarka László: *A helvét modell*, i. m.; Szarka László: *Duna-táji dilemmák. Nemzeti kisebbségek-kisebbségi politika a 20. századi Kelet-Közép-Európában*. Ister, Budapest, 1998. *Felsőmagyarország* 1918. nov. 14–15-ei számai; Az aradi tárgyalások tervezeteit közli Szarka László: *Iratok az 1918 novemberi aradi magyar–román tárgyalások történetéhez. Regio*, 1994, 3, 140–166.
- 23 Szarka László: *Iratok az 1918. novemberi aradi magyar–román tárgyalások történetéhez. Regio*, 1994. 3. sz.
- 24 Jászi Oszkár beszéde az aradi magyar–román

- tárgyalások első napján. Világ, 1918. november 14. 2–3.
- 25 Jászi Oszkár 11 pontos javaslata itt található meg: Szarka László: A méltányos nemzeti elhatárolódás lehetősége 1918 végén. *Regio*, 1990. 1. sz.; Szarka László: Iratok az 1918. novemberi aradi magyar–román tárgyalások történetéhez. *Regio*, 1994. 3. sz.
- 26 Az RNT leszögezte: A miniszter úr által előterjesztett második javaslat szintén csak részleges és korlátozott közigazgatási tevékenységet helyez kilátásba a román nemzet részére. Szarka László: Iratok az 1918. novemberi aradi magyar–román tárgyalások történetéhez. *Regio*, 1994. 3. sz.
- 27 A budapesti magyar–szlovák tárgyalásokról eddigi bővebb forrásközlések és elemzések közül: pl. Szarka László: A Jászi Oszkár vezette nemzetiségi minisztérium rendezési tervei és működése 1918 végén, in: Göncz L. (szerk.): *A Mura mente és a trianoni békeszerződés – Pokrajina ob Muri in trianonska mirovna pogodba*. /Lendvai Füzetek/ 2000. 154–163.; Schönwald Pál: *A magyarországi 1918–1919-es polgári demokratikus forradalom állam- és jogtörténeti kérdései*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1969. 44–69., 131–134.; Szarka László: *Duna-táji dilemmák. Nemzeti kisebbségek – kisebbségi politika a 20. századi Kelet-Közép-Európában*. Ister Kiadó, Budapest, 1998. 113–125.; Szarka László: A méltányos nemzeti elhatárolódás lehetősége 1918 végén. *Regio – Kisebbségtudományi Szemle*, 1. évf. (1990) 1. sz.; Hronský, Marián: Boj o Slovensko a Trianon 1918–1920. Národné literárne centrum, Bratislava, 1998; Fogarassy László: Hodža Milán és a Károlyi-kormány. Miért nem jött létre meg egyezés a Károlyi-kormány és a szlovák nemzeti tanács között? *Palócföld*, 1990. 5. szám; Hodža, Milan: Slovensky rozchod s Maďarmi, 1929; Krajčovicová, Natalia: Koncepcia autonómie Slovenska v maďarskej politika v rokoch 1918–1920, *Matica slovenská*, Martin, 1995 s. 46–55.; Hronský, Marián: Boj o Slovensko a Trianon 1918–1920. Národné literárne centrum, Bratislava, 1998; Szarka László: A szlovák–magyar szakítás 1918 őszén. Elhatárolódás és önrendelkezés. In Fazekas József (szerk.): *Emlékkönyv Zeman László 80. születésnapjára*. Dunaszerdahely, 2008; Szarka László: Szlovák nemzeti fejlődés, magyar nemzetiségi politika 1867–1918. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 1995. 216–221.; Szarka László: A helvét modell alternatívája és kudarca 1918 őszén. Adatok, szempontok a Károlyi-kormány nemzetiségi politikájának történetéhez. *Kisebbségkutatás*, 2008. 2. szám, 594–595.
- 28 Pék Dezső, hírlapíró Jászi Oszkárnak a következő jelentést küldte el november 16-án: „*Rakovszky Egon főispán kijelentette, hogy Dula Máté két hét előtt magánjellelű beszélgetés keretében fejezte ki annak lehetőségét, hogy a tót kérdés svájci mintára kanton-rendszer alapján talán még megoldható.*” MNL OL K40 VII. tétel. 217/1918.; *Károlyi Mihály: Az új Magyarországról*. Budapest, 1968. 465.
- 29 *Hodža Milan: Slovensky rozchod* i. m. 40–42.; *Fogarassy László: Hodža Milán...* i. m. 83–85.
- 30 A „Tót Impérium” autonóm kompetenciáit leíró Jászi-féle tervezet szlovák fordításban fennmaradt változatát magyarra visszafordítva közli: *Fogarassy László: Hodža Milán...* i. m. 83–84.; Jászi egyezmény tervezete a minisztertanács előtt. *Felsőmagyarország*, 1918. november 30.
- 31 Hodža azonban a tervezetet a magyar szuverenitás megőrzéseként értelmezte, ezért nem fogadta el, és a Szlovák Nemzeti Tanács nevében ellenjavaslatot nyújtott át Jászi miniszternek. Az ellenjavaslat kilenc pontba foglalta össze a magyar kormánytól megkívánt engedmények lényegét. Csak azokban a vármegyékben vennék át a hatalmat, amelyekben 50% a tót lakosság. Bővebben lásd: Szarka László: A méltányos nemzeti elhatárolódás lehetősége 1918 végén. *Regio*, 1990. 1. sz. 60–62.; A Jászi-féle „Tót Impérium” budapesti saját által kiszivárogtatott tervezete. *A Nap*, 1918. november 30. *Fogarassy László: Hodža Milán...* i. m. 86–87. A térképet közli: *Szarka László: Szlovák nemzeti fejlődés...* i. m. 260–261.
- 32 Domokos László: *Kis káté a Magyarországon élő nemzetek önrendelkezési jogáról*. Budapest, 1919. 27., 33.
- 33 A nemzetiségi minisztérium iratai közt található, 1918. december 2-án ad acta került variáns. Szarka László megállapítása alapján a vázlat Somló Bódognak, az erdélyi Magyar Nemzeti Tanács tagjának a öszírása, de rajta kívül ellenjegyezte Jászi Oszkár és Hock János, a Magyar Nemzeti Tanács elnöke. MNL MOL, K40 1918. XI. tétel 365/1918. ; Szarka László: A méltányos nemzeti elhatárolódás lehetősége 1918 végén. *Regio*, 1990. 1. sz. 57–58.
- 34 Domokos László: *Kis káté a Magyarországon élő nemzetek önrendelkezési jogáról*. Budapest, 1919. 31–34.
- 35 Domokos László: *Ruszka-Krajnai a népek ítélőszéke előtt*. Budapest, 1919. 29–32.
- 36 Uo. 32–35.
- 37 Bővebben Dvorčák Viktorról: Švorc, Peter: Prouhorské integračné snahy na území Slovenska na koncor 1918. *Historický časopis*. (1999, 17. évfolyam, 1. szám) 44–54.
- 38 „*Magyarország északkeleti tójtainak, akik a nyugati megyék lakosságától nyelvükben és kultúrájukban teljesen függetlenek A keleti tót tanácsa Eperjesen megalakult, hogy tiltakozzék nyugati tótok gyámkodása ellen. A magyar haza egységének alapján állva a keleti tót nép nyelvének érvényesülésének és fejlődésének jogát*

- követelve hűséggel csatlakozik a Magyar Nemzeti Tanácshoz.*” *Vichodnoslovenska Rada* nevében *Dvortsák Győző* elnök. MNL OL K40 1918 VII. tétel 42/1918 Az eperjesi, kassai *Molnár Miklós*: Kassától Košicéig, Kassa, 1942; A keleti szlovákokról ld. *Tajták, Ladislav*: Národnodemokratické revolúcia na východnom Slovensku v roku 1918. Filozofická fakulta Univerzity P. J. Šafárika 1972.
- 39 *Tajták, Ladislav*: K otázke vydávania učebníc vo východoslovenskom nárečí. *Nové obzory* 8, Kosice, 1964, 80.
- 40 *Tajták, Ladislav*: Naša Zastava-nástroj politiky maďarských vládnucích tried. In: *Nové obzory* 8, 1966. 86.
- 41 1918-ban Bártfa esperes plébánosa volt.
- 42 Bővebben *Dvorčák Viktor*ról: *Švorc, Peter*: Prouhorské integračné snahy na území Slovenska na konci 1918. *Historický časopis*. (1999, 17. évfolyam, 1. szám) 44–54.
- 43 *Tajták, Ladislav*: Naša Zastava-nástroj politiky maďarských vládnucích tried. In: *Nové obzory* 8, 1966. 90–91.
- 44 Eperjesi születésű, szlovák anyanyelvű személy volt. 1918. november 23-án Jászi megbízta, hogy jelentést készítsen a keleti szlovákok kívánalmairól. November 27. és december 2. között e célból Eperjesen és környékén tartózkodott. MNL MOL K40 VII tétel 634/1918.
- 45 Kászonyi Ferenc: A szlovják kérdés. *Dvortsák Győző* emlékére. *Kisebbségvédelem*, 1943, VI. évfolyam, 3–4. sz. 13.
- 46 MNL MOL K40 VII. tétel 636/1918.
- 47 MNL MOL K40 VII tétel 634/1918.
- 48 Uo.
- 49 Uo.
- 50 Meghatározó politikusok a Vichodnoslovenska Rada-ban: *Dvorčák Viktor*, *Karol Bulišša*, *Fiffik Árpád* újságíró, falusi szónok, *Dr Dessewffy István* főjegyző-helyettes, a *Naša Zastava* újság főszerkesztője volt, *Kaffan Géza* és *Mikó Norbert* tanítók, falvakban propagandát folytattak, *Magyar József* Eperjes alpolgármestere, *Böhm József* pénzügyi tanácsos, *Dr Werther Henrik* az eperjesi kereskedelmi takarékpénztár igazgatója volt, ismerte a parasztság pénzügyeit; *Próner Károly* ipartestület elnöke volt Eperjesen; *Bálint Dezső* vármegyei irodaigazgató; *Dr Hollénia Gyula* város főorvosa, kórházigazgató, tót nyelv és népszokások ismerője, a volt sárosi gentry réteg bizalmas embere volt; *Körtvélyessy Adám* hernádszentiványi segédjegyző, gentry; *Huszovszky Lajos* a Gazdasági Egyesület volt titkára; *Filliette Margit* az Eperjesi Újság kiadóhivatalának és *Dr Beszkid-féle* nyomda üzetének vezetője; *Perényi Vilmos* szociáldemokrata főgimnáziumi tanár, magyar-tót politikus. MNL MOL K40 VII tétel 634/1918
- 51 MNL MOL K 40 VII. tétel 234/1918.
- 52 MNL OL K40 VII tétel 229/1918.
- 53 Sárosi hírek. *Felsőmagyarország*, november 26. 3.
- 54 Uo.
- 55 Uo. Vö. *Vichodnoslovenska Rada* jelenti Eperjesről, hogy a keleti tót tanács állást foglalt a Magyarországhoz való csatlakozás mellett. MNL OL K40 VII. tétel 351/1918
- 56 *Kočka v mechu na východnom Slovensku*. *Narodnie noviny*, 1918. november 28. 1.
- 57 MNL OL K 40, VII, tétel, 563/1918.
- 58 MNL OL K40, VIII. tétel.
- 59 A tót köztársaság kikiáltása. *Kassai Hírlap* ; *Független napilap*. (felelős szerkesztő: *László Béla*) 1918. december 12.
- 60 MNL MOL K 40 VII tétel 814/1918.
- 61 Uo.
- 62 *Z Tiždňa. Naša Zastava*, 1918. december 22. 6–7.
- 63 MNL OL K 27 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1918. december 14.